

ІНДУСТРІАЛЬНА ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ ПЕРШОГО ЖИТЛА МЕЖИРІЦЬКОГО ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ

Верхньопалеолітичне поселення Межиріч знаходиться на території села Межиріч Канівського району, Черкаської області (49°38' N; 31°24' E). Пам'ятка розташована на мису утвореному долинами річок Росі та Россави біля 12 км на захід від р. Дніпро, у 200 м від високого корінного схилу плато у долині р. Росі. З точки зору геоморфології стоянка відноситься до рівня другої надзаплавної тераси р. Рось, ускладненої конусом виносу великого давнього яру у долину цієї річки, яка має висоту 10-12 м над сучасною заплавою. Палеолітичні культурні рештки пам'ятки залягають на глибині 2,5-3 м від сучасної денної поверхні мису, трохи вище основного рівня покрівлі алювію другої надзаплавної тераси Росі. Більша частина з дев'ятнадцяти радіокарбонівих дат, з лабораторій яким можна довіряти зроблених по кістках різних тварин, й у тому числі мамонта є досить подібними. Вони були взяті з усіх досліджених зараз жител та об'єктів, що їх оточують і визначають вік стоянки у досить вузьких межах, близько середини 15 тисячоліття тому назад (Р. Naesaerts приватне повідомлення; Нужний та інші, 2007). У каліброваних календарних датах це дорівнює періоду між 17000 та 18070 років до наших днів. На поточний момент, Межиріцьке верхньопалеолітичне поселення є одним з найбільш надійно продатованих комплексів Східної Європи.

Пам'ятка досліджувалась академіком І. Г. Підоплічко

(1966-1974 рр.), який відкрив та повністю розкопав житла з мамонтових кісток трьох господарсько-побутових комплексів (Підоплічко, 1969; 1976). З 1976 по 2002 рр. розкопки стоянки та міждисциплінарні дослідження на ній проводились Н. Л. Корнієць, М. І. Гладких і В. Ю. Сунцовим, а також археологів і спеціалістів природничих наук із Росії та США (М. И. Величко, Ю. Н. Грінченко, Е. М. Зеліксон, Дж. Адовазіо, О. Соффер та інших). Протягом 1979-1981 років були виявлені та розкриті ще один господарсько-побутовий комплекс житла № 4 (Гладких, Корнієць, 1982) та ціла низка ям і ділянок культурного шару, так званих «топталіщ» (Рис. 1), пов'язаних із житлами №№ 1, 2 і 4. Результати цих робіт були частково опубліковані (Корнієць та др., 1981; Soffer et al. 1997). Починаючи 2003 р. пам'ятка комплексно досліджується спільною українсько-французькою експедицією на об'єктах пов'язаних із господарсько-побутовими комплексами №№ 1 та 2. Попередні результати останніх робіт також вже опубліковані (Komar et al. 2003). Наслідком цих польових досліджень було повне дослідження вмісту ями № 7, яка належить до розкопаного у 1966 р. житла № 1 та прилеглих до неї цікавих виробничих та господарчих об'єктів (Рис. 1). Яма № 7 була відкрита і частково досліджена (південний сектор) українсько-американською експедицією протягом 1995, 1996 та 1998 років (Корнієць, Сунцов, 1999). Три інших її сектора були

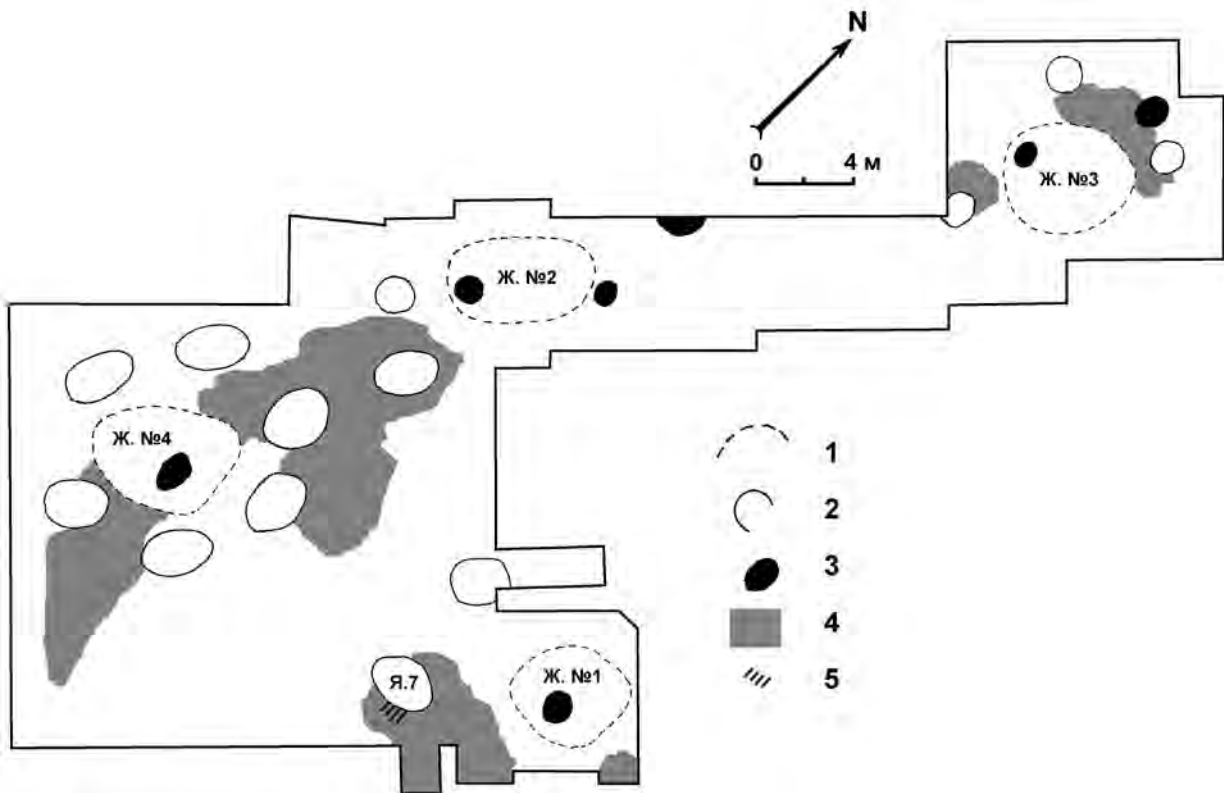


Рис. 1. Загальний план Межиріцького поселення. 1- кордони жител з мамонтових кісток; 2- кордони ям; 3- зовнішні та внутрішні вогнища; 4- «топталіща» або ділянки зольного культурного шару; 5- виробничий центр на краю ями № 7.

розкопані протягом 2002-2008 років спільною українсько-французькою експедицією за підтримки Інституту археології НАН України, Інституту Палеонтології Людини (Париж) та Agency Nationale de Recherche в межах програми "The end of the Mammoth Steppe: men/ environment interaction at Late Pleninglacial in Eastern Europe" (Франція) під керівництвом Д. Ю. Нужного та Ст. Пеана.

КРЕМ'ЯНИЙ КОМПЛЕКС ІЗ ЗАПОВНЕННЯ ЖИТЛА № 1

Житло з кісток мамонта № 1 Межирічів є найбільш відомим об'єктом цього поселення. Воно зараз експонується у Центральному Науково-Природничому Музеї НАН України у вигляді реконструкції академіка І. Г. Підоплічко. Воно мало цоколь з 25 мамонтових черепів, який потім було обкладено мамонтовими шелепами, що були вставлені одне в одну. В середині житло розташовані вогнище і місце первинного розколювання кременю та виготовлення знарядь праці (Підоплічко, 1976). Для аналізу даних, що представлені у цій статті, були використані матеріали отримані лише із заповнення цього житла та вилучені знахідки із оточуючих його ділянок культурного шару (так званих "топталіщ") та зовнішніх вогнищ. Специфіку цьому житлу на тлі інших подібних житлових конструкцій Межиріцького поселення надають яскраві вироби палеолітичного мистецтва у вигляді стилізованих антропоморфних фігурок та фрагмент орнаментованого бивня мамонта у якому вбачають загальну схему межиріцького поселення, що складається на поточний момент із чотирьох жител (Підоплічко, 1976). Але найбільш показовими для житла № 1 є знахідки кількох підвісок із морських черепашок, безсумнівно експортованих із Причорноморського басейну, виду *Nassa Reticulata*, які відсутні у інших житлах, проте є в інших епіграфетських комплексах межиріцької індустрії (Семенівка 2 і 3) в цьому регіоні, датованих цим же часом (Підоплічко, 1969; Nuzhnyi, 2006).

Наявна зараз колекція оброблених кременів із заповнення житла № 1 нараховує 3710 виробів. Ця колекція не включає знахідки, що походять з ділянок "топталіща" або культурного шару які оточували житло із півдня та сходу у розкопі 1966 року (Підоплічко, 1969) та розкопів 2002-2008 років. Основні статистичні показники цього комплексу наведені у таблиці 1.

Вироби із вторинною обробкою становлять 11 % всього крем'яного комплексу. Серед останнього представлені платівки, мікроплатівки, реберчасті платівки, їх фрагменти, а також знаряддя зроблені на цих напівфабрикатах, нараховують близько 59,9 %. Відходи первинного розколювання та рештки виробництва знарядь праці складають всього 89,2 % комплексу, причому нуклеуси, їх фрагменти та аморфні форми становлять тут біля 1,4 % від його загальної кількості. Сколи підживлення відбивних площин нуклеусів представлені 0,09 % від кількості відходів виробництва, а різцеві їх різновиди нараховують біля 0,17 % останнього.

Система первинного розколювання комплексу із заповнення житла базувалась на використанні переважно одно-

площинних призматичних та суб-пірамідальних нуклеусів невеликих (в межах 3-5 см довжиною) розмірів (Рис. 3, 12, 13, 14; 4, 13, 14; 5, 1, 2, 4, 7-12). Двоплощинні нуклеуси також представлені в наявній колекції, причому застосування однієї з їх двох відбивних площин залежало від ситуаційних потреб зняття призматичних платівок досить невеликих розмірів (Рис. 3, 15, 16, 17; 4, 13; 5, 3, 6, 7). У разі виникнення заломів з боку основної відбивної площини допоміжна перетворювалась на основну. Абразивне зняття карнизу на платівках та цятковий відбивний горбик простежується майже на всіх призматичних сколах. Абсолютна більшість знарядь праці (або 91 % виробів із вторинною обробкою) була виготовлена з призматичних платівок невеликих розмірів 3-10 см. Загалом виробу на платівках нараховують 365 екземплярів, тоді як відщепові напівфабрикати використовувалися лише у 35 випадках.

Домінуючою категорією знарядь праці є різноманітні різці (40,6 % виробів із вторинною обробкою), що є типовим для комплексів межиріцької індустрії та епіграфету Східної Європи загалом. Серед останніх бокові їх зразки, переважно на діагональному тронкуванні та платівках, абсолютно домінують (Рис. 3, 2-10). Кутові різці виготовлені також на платівках є другою за чисельністю категорією цих виробів (Рис. 3, 11). Серединні різці представлено майже в однаковій кількості порівняно з кутовими (Рис. 4, 9), але їх частка виготовлена на відщепі є значно вищою. Частина із серединних різців безперечно є виробами реутилізованими із бокових форм (Рис. 3, 1). Багатолезові різці становлять біля 16,7 % цих виробів. Переважно вони є боковими формами комбінованими також із боковими (Рис. 3, 8) або із серединними (Рис. 3, 9).

Другою за чисельністю категорією знарядь праці із заповнення житла є скребачки (25,8 % виробів із вторинною обробкою). Як це також властиво межиріцькій індустрії та більшості епіграфетських комплексів Східної Європи це кінцеві їх форми, які виготовлені на досить коротких платівках (3-5 см довжиною) або платівчастих відщепі (Рис. 2, 50, 51, 52, 54, 55, 56). Іншим типом скребачок є їх подвійні зразки (11 % від загальної кількості цієї категорії знарядь), що також мають невеликі розміри та виготовлені з аналогічних напівфабрикатів (Рис. 2, 46-49). Досить часто робоча частина скребачок оброблена специфічною напівстрімкою досить похилою, так званою "віялоподібною" ретушню (Рис. 2, 46, 47, 50, 52, 56), що є характерною для подібних виробів всієї межиріцької індустрії. Судячи з наявних відбивних горбків на верхніх частинах цих фасеток ретуші (Рис. 2, 46, 47, 56) для їх виготовлення активно використовувалась техніка контрудару з використанням рогового чи кістяного відбійника. Іноді трапляється ще й обробка бокових сторін нерегулярною ретушню, напевно пов'язана із реутилізацією призматичних напівфабрикатів з яких виготовлялись скребачки.

Мікроліти із затупленим краєм є третьою домінуючою категорією знарядь крем'яного комплексу із заповнення житла № 1 Межирічів (13 % виробів із вторинної обробкою). Ці мікроліти виготовлені на мікроплатівках і оброблені напівстрімкою досить ретельною дорсальною ретушню,

Таблиця 1. Межиріч, заповнення житла № 1 та ями № 7. Колекція оброблених кременів.

ВИРОБИ ІЗ ВТОРИННОЮ ОБРОБКОЮ	Житло № 1	Яма № 7, заповнення
Мікроліти	56	10
Ланцетоподібні вістря з ретушованою базовою частиною	3	–
Мікрограветські вістря з ретушованою базовою частиною	4	–
Мікрограветські вістря без ретушованої базової частини	3	–
Фрагменти загострених частин вістер	3	–
Типові прямокутники з двома тронкованими кінцями	10	2
Атипові прямокутники з одним тронкованим кінцем	6	–
Фрагменти тронкованих базових частин вістер або прямокутників	6	6
Тронковані мікроплатівки або їх фрагменти	5	1
Фрагменти проксимальних частин мікролітів із затупленим краєм	5	–
Фрагменти середніх частин мікролітів із затупленим краєм	11	1
Різці	167	14
Однолезові	139	8
й у тому числі:		
Кутові на платівках	25	1
Кутові на відщепях	1	–
Кутові трансверсальні на платівках	2	–
Ретушні бокові на платівках	75	4
Ретушні бокові на відщепях	7	–
Серединні на платівках	18	2
Серединні на відщепях	7	–
Невизначені фрагменти різців на платівках	4	1
Багатолезові	28	6
й у тому числі:		
Кутові комбіновані з кутовими на платівках	1	1
Кутові комбіновані з боковими ретушними на платівках	4	2
Ретушні бокові комбіновані з боковими на платівках	12	2
Ретушні бокові комбіновані із серединними на платівках	10	1
Серединні комбіновані з серединними на платівках	1	–
Тронковані платівки	32	3
Тронковані відщепи	2	–
Скребачки	106	3
Кінцеві на платівках	76	2
Кінцеві на відщепях	15	1
Подвійні кінцеві на платівках	12	–
Подвійні кінцеві на відщепях	3	–
Скребачки комбіновані з різцями	13	–
Кінцеві комбіновані з ретушними боковими на платівках	10	–
Кінцеві комбіновані з серединними	1	–
Кінцеві комбіновані з кутовими на платівках	2	–
Свердла – проколки	7	1
Платівки із нерегулярною ретушню або виїмками	27	6
Відщепи із латеральною ретушню або виїмками	–	3
ВСЬОГО ЗНАРЯДЬ ПРАЦІ:	410	40
ПРОДУКТИ РОЗКОЛЮВАННЯ ТА ВИГОТОВЛЕННЯ ЗНАРЯДЬ		
Призматичні платівки, мікроплатівки та їх фрагменти	1682	324
Реберчасті платівки та відщепи	154	18
Нуклеуси	52	2
Призматичні та суб-пірамідальні з однією відбивною площиною	27	1
Призматичні з двома відбивними площинами	19	1
Аморфні	3	–
Фрагменти нуклеусів	3	–
Сколи підживлення відбивних площин нуклеусів	3	3
Різцеві сколи	6	31
Сколи переагострення діагонально тронкованих платівок	1	1
Відщепи та лусочки	1360	953
Уламки кременю	42	–
ВСЬОГО ВІДХОДІВ ВИРОБНИЦТВА:	3300	1332
ВСЬОГО ОБРОБЛЕНИХ КРЕМЕНІВ:	3710	1372

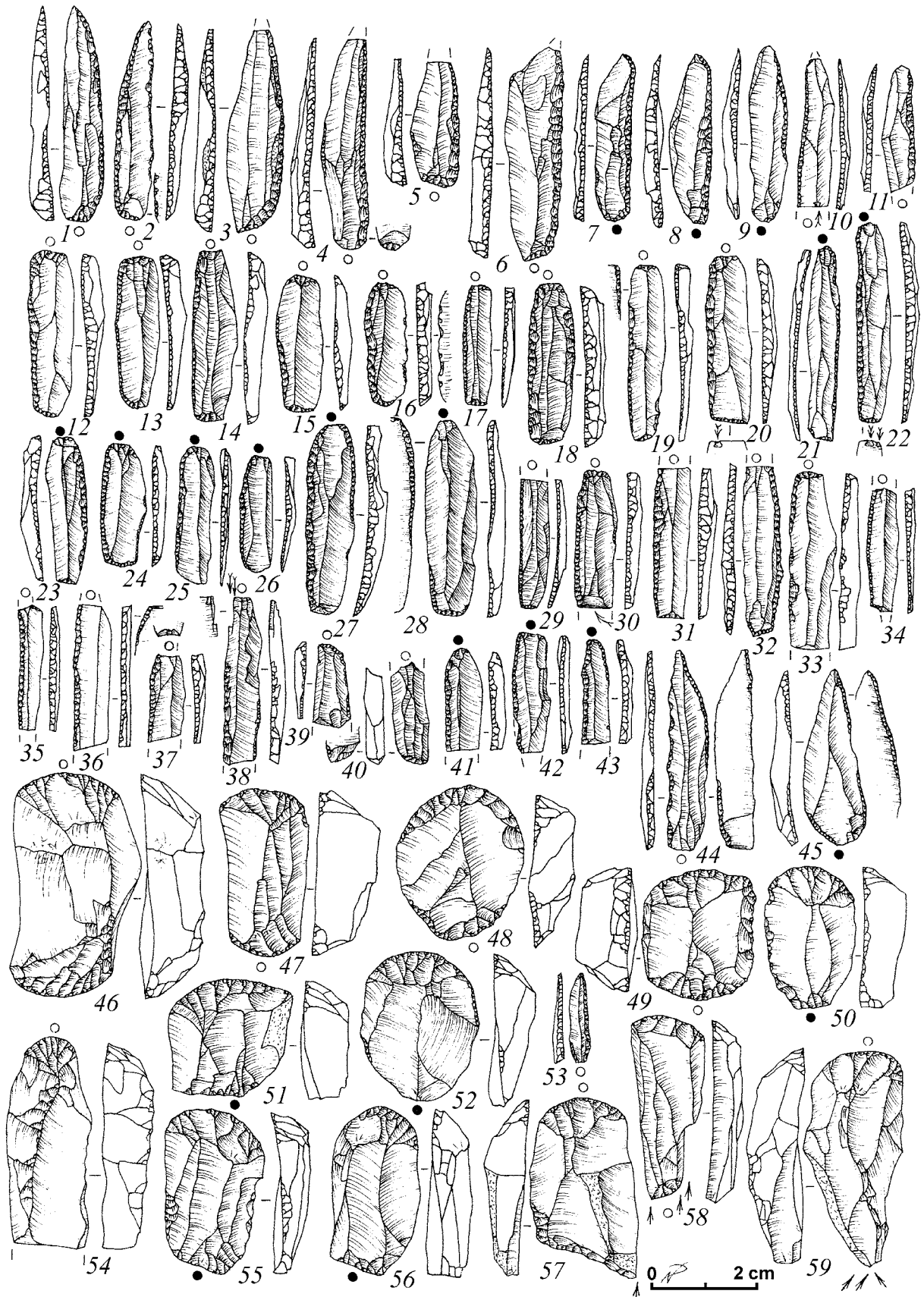


Рис. 2. Знаряддя із заповнення житла № 1.

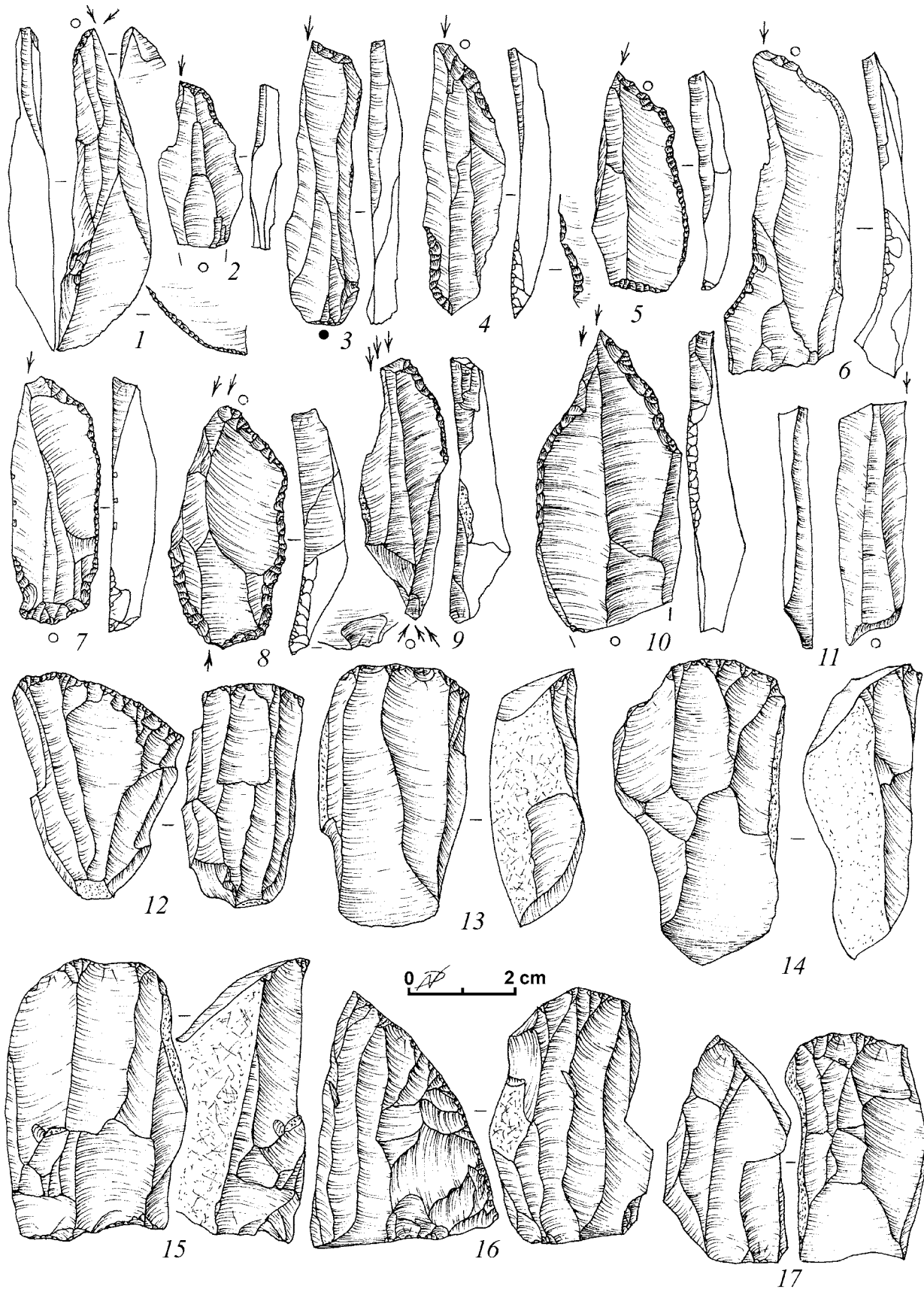


Рис. 3. Зняття та нуклеуси із заповнення житла № 1.

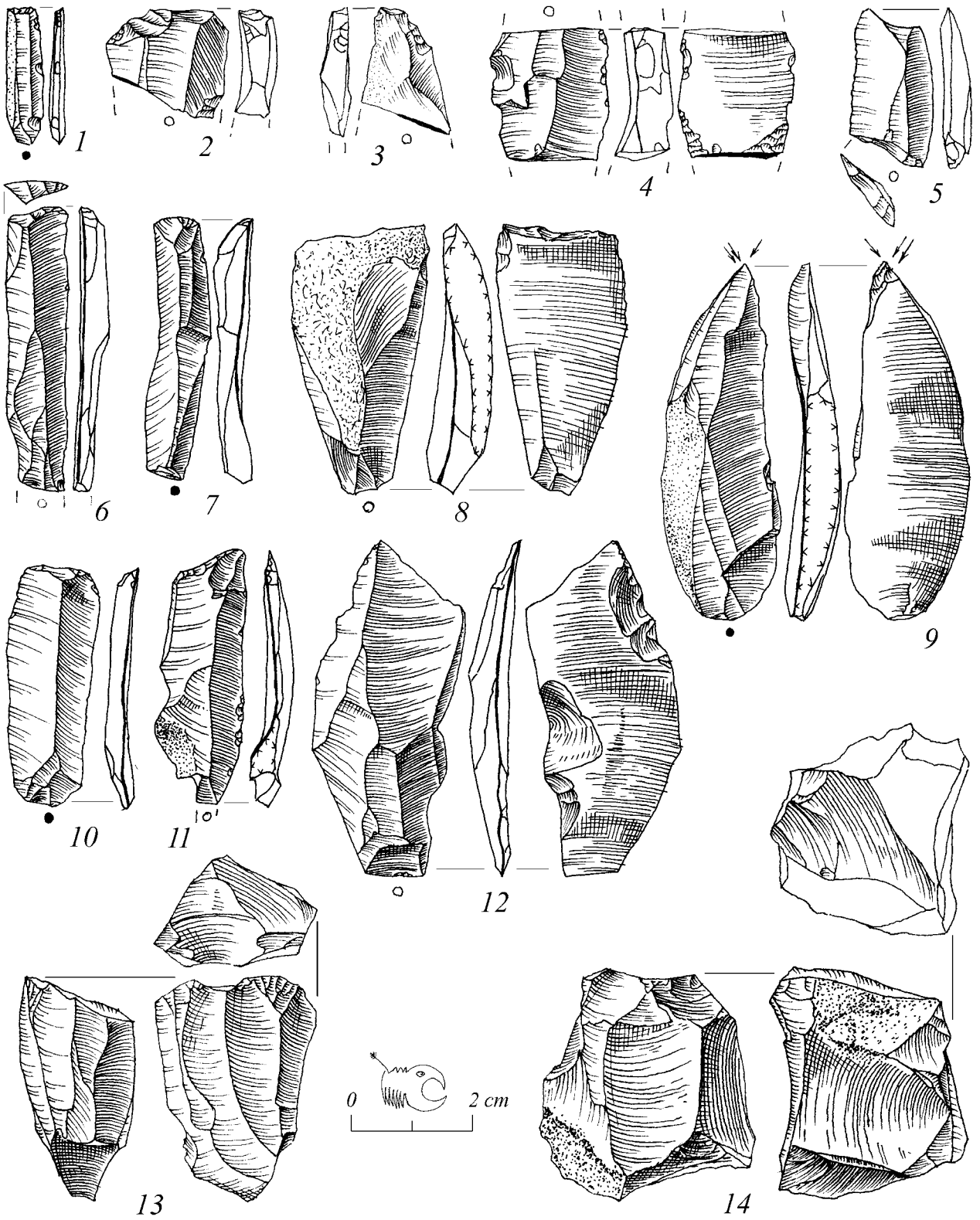


Рис. 4. Знаряддя та нуклеуси із заповнення житла № 1.



Фото 1. Вигляд на зольне заповнення ями № 7 із заходу.



Фото 2. Вигляд на зольне заповнення ями № 7 з півночі.



Фото 3.
Вигляд “Точка”
у південній частині ями № 7.

іноді досить дрібним “перлинним” її різновидом. Вентральна обробка чи “підтісування” використовувалась лише у поодиноких випадках (Рис. 2, 4, 28, 36, 37, 40). Комплекс складається з ланцетоподібних вістер із обробленою базовою частиною (Рис. 2, 1, 2, 3), мікрограветських форм із ретушованою (Рис. 2, 4, 5, 6, 43) та неретушованою базовими частинами (Рис. 2, 7, 8, 9). Показовим є наявність типового мікрограветського вістря “мізинського типу” із діагонально тронкованою та зламанною базовою частиною (Рис. 2, 53). Уламки загострених частин ланцетоподібних та мікрограветських вістер також добре представлені в колекції (Рис. 2, 10, 11).

Іншу категорію мікролітів становлять різноманітні вузькі типові прямокутники із двома тронкованими кінцями (Рис. 2, 12-20) та їх атипівні форми із збереженим відбивним горбком мікроплатівок (Рис. 2, 21-28). Деякі з прямокутників мають виразний конічний макрознос, що свідчить про їх зіткнення із іншими мікролітами (Рис. 2, 20, 22) під час використання у якості бокових лез композиційних наконечників металної зброї. Є також тронковані мікроплатівки та їх фрагменти (Рис. 2, 33, 39, 40; 4, 1). Інші уламки мікролітів комплексу є або тронкованими базовими частинами вістер, або фрагментами прямокутників (Рис. 2, 29-34, 37). Фрагменти середніх частин або виробів із збереженим відбивним горбком платівки, пов'язані з обома вищезгаданими категоріями мікролітів також представлені в колекції (Рис. 2, 35-43). Частина з них є пошкодженою діагностичним макрозносом металного характеру (“*bending*” та “*spin-off*” типів), що свідчить про їх використання у якості наконечників стріл колючого типу (Рис. 2, 10, 30, 38).

Досить численну і виразну категорію знарядь праці (7,8 % від загальної кількості виробів із вторинною обробкою) становлять різноманітні тронковані платівки (Рис. 4, 2, 6, 7, 8, 10, 11). Здебільшого вони мають діагональний або трансверсальний кінець оброблений напівстрімкою дорсальною ретушшою. Вентральна обробка трапляється лише як виняток (Рис. 4, 8). Є в колекції і поодинокі тронковані відщепи (Рис. 4, 3).

Скребачки комбіновані із різцями складають 3,2 % від загальної кількості знарядь (Рис. 2, 57, 58, 59). Це кінцеві їх типи на платівках поєднані переважно з боковими різцями, а в поодиноких випадках кутового та серединного типів (Рис. 2, 59). Крем'яні свердла-проколки (Рис. 2, 44, 45) становлять всього 1,3 % виробів із вторинною обробкою, тоді як платівки з досить нерегулярною латеральною ретушшою або виїмками (Рис. 4, 4, 12) налічують 6, 7 %.

ЗАПОВНЕННЯ ЯМИ № 7

Яма № 7, що належить до господарсько-побутового комплексу № 1, має типову стратиграфію і заповнення характерне для подібних структур розташованих на південь від жител з мамонтових кісток Межирицького поселення. Саме тут розміщуються ділянки концентрованого зольного шару (так звані “топталища”) із чисельними культурними та фауністичними рештками, що оточують подібні

об'єкти (Рис. 1). Ця яма відрізнялась досить високою концентрацією кісток та артефактів у придонній частині, включаючи чисельні анатомічні групи різних тварин та навіть двох фрагментів черепів мамонта (Фото 1; 2). Зверху згадана концентрована кістково-зольна брекчія традиційно була перекрита лінзами білого піску різної потужності, що чергувалися із прошарками делювіального лесоподібного супіску. Ці верстви, а особливо лінзи піску відрізнялись досить низькою концентрацією фауністичних та культурних решток. У верхній частині над ямою, як це властиво іншим подібним структурами Межирицького поселення, розміщувались ще й кілька масивних фрагментів чи цілих мамонтових кісток.

Статистичні показники крем'яної колекції із заповнення ями наведені у таблиці 1. Судячи з двох наявних нуклеусів, система первинного розколювання також базувалась на використанні одноплосинних суб-пірамідальних (Рис. 6, 29) та призматичних двоплосинних нуклеусів невеликих розмірів. Останні також представлені у досить незначній кількості (всього 0,15 % від кількості відходів крем'яного виробництва). Що ж до загального індексу платівчатого розколювання то відсоток платівок, мікроплатівок та їх фрагментів, а також їх реберчастих різновидів та знарядь виготовлених з цих призматичних напівфабрикатів становить біля 28 % всього комплексу крем'яних виробів. Відходи первинного розколювання та виготовлення знарядь праці складають 97 % всього комплексу, тоді як сколи підживлення відбивних площин нуклеусів та різцеві сколи становлять 0,2 % та 2,3 % їх кількості відповідно.

Вироби із вторинною обробкою нараховують тут всього близько 3 % від загальної колекції оброблених кременів, причому безперечно більшість з них виготовлена з невеликих призматичних платівок (38 екз. або 88 % знарядь) і тільки незначна з відщепів (5 екз.).

Найчисельнішу категорію знарядь тут традиційно складають різноманітні різці (50 % виробів із вторинною обробкою), які виготовлені на платівках (Рис. 6, 10-22). Серед них кутові на платівках (Рис. 6, 11, 12, 13, 19) представлені в однаковій кількості з боковими їх формами, що не є типовим для комплексів межирицької індустрії. Іншу категорію різців складають бокові їх різновиди, що переважно мають діагональне тронкування (Рис. 6, 17, 18, 21). Середні різці є найменш чисельною категорією (Рис. 6, 14, 15). Багатозовні різці складають близько 35 % від комплексу цих знарядь, що є незвичайно високим відсотком. Це переважно кутові різці комбіновані із боковими (Рис. 6, 10) або бокові з боковими (Рис. 6, 22), а в поодиноких випадках це кутові поєднані також із кутовими (Рис. 6, 11) чи бокові із серединними (Рис. 6, 20).

Другу за чисельністю категорію виробів із вторинною обробкою (23,3 %) складають різноманітні мікроліти із затупленим краєм та їх уламки (Рис. 6, 1-9), що є характерною рисою лише окремих комплексів межирицької індустрії. Останні не мають серйозних конструкцій із мамонтових кісток і скоріш за все пов'язані з функціонуванням у теплу пору року (Нужний, 2002). Сам же набір мікролітів є досить типовим. Вони виготовлені на мікроплатівках за допомогою

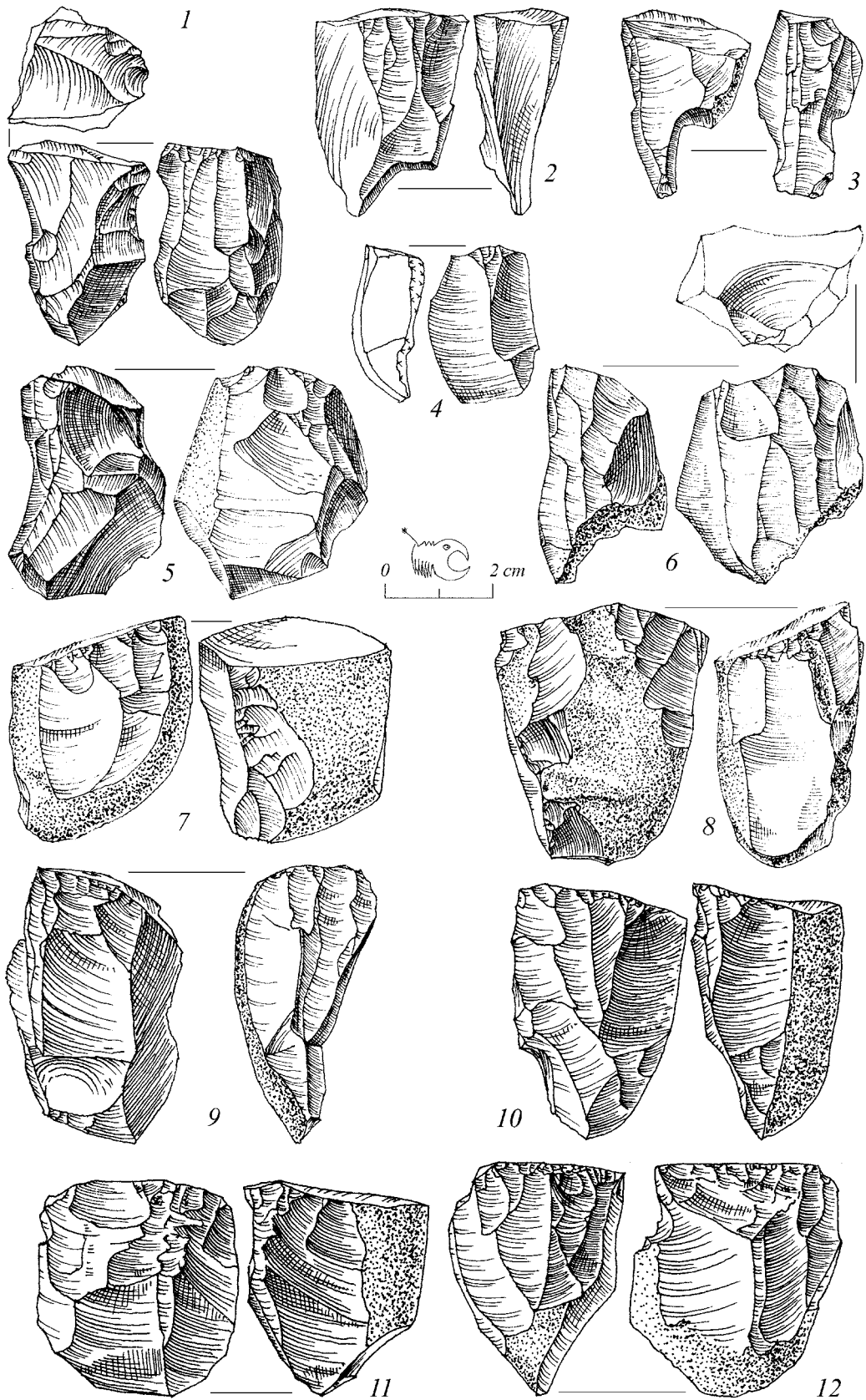


Рис. 5. Нуклеуси із заповнення житла № 1.

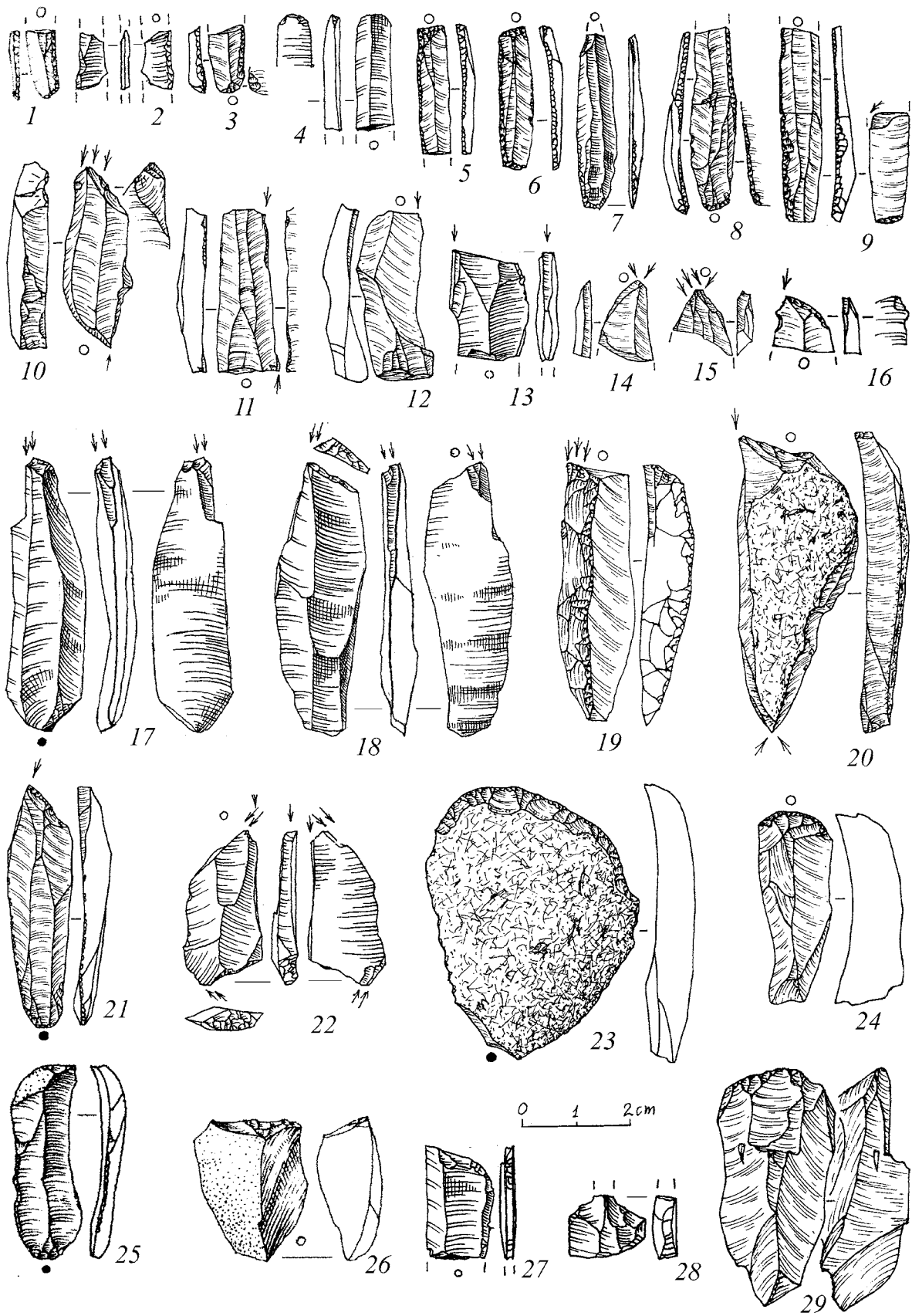


Рис. 6. Знаряддя та нуклеус із заповнення ями № 7.

досить дрібної стрімкої та напівстрімкої дорсальної ретуші. Вентральна обробка напівстрімкою ретушню використовувалась також досить часто (4 екз.), тобто майже на половині наявних мікролітів (Рис. 6, 3, 4, 8, 9). Подібні прийоми також не є характерними для мікролітичного комплексу заповнення житла № 1 розташованого поруч, де подібний прийом обробки спостерігається лише у чотирьох випадках з 43 мікролітів (Рис. 2, 1-43). Але загалом набір мікролітів є типовим для межирицької індустрії. Це насамперед вузькі типові прямокутники із двома тронкованими кінцями (Рис. 6, б) та уламки подібних прямокутників чи базових частин ланцетоподібних та мікрограветських вістер (Рис. 6, 1, 3, 8, 9). Є в колекції виріб, який можна віднести або до прямокутників, або до атипових мікрограветських вістер із ретушованою базовою частиною (Рис. 6, 7), а також фрагмент тронкованої мікроплатівки із вентральною обробкою (Рис. 6, 4). Дуже красномовною є наявність тут чотирьох фрагментів від двох мікролітів пошкоджених діагностичними макрозносами типів "spin-off" та "bending" металнього характеру (Рис. 6, 8, 9), що були знайдені неподалік один від одного в одних і тих же стратиграфічних умовах. Це свідчить про наявність тут м'яких тканин впольованої дичини (м'яса) в яких вони дістали пошкодження, а згодом разом потрапили у яму. Щоправда, ці мікроліти були знайдені у верхніх шарах її заповнення.

Скребачки кінцевого типу виготовлені також переважно на платівках (Рис. 6, 24) або рідше відщепях (Рис. 6, 23) становлять лише 6,9 % знарядь. Подібний же відсоток мають і тронковані платівки (Рис. 6, 25, 26, 27). Платівки із латеральною досить нерегулярною ретушню складають 13,9 %, тоді як відщепи з аналогічною обробкою 6,9 %. Свердла-проколки у вигляді лише одного уламка (Рис. 6, 28) взагалі становлять тут лише 2,3 % всього комплексу знарядь праці.

ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС БІЛЯ ЯМИ № 7 ТА ПРИЛЕГЛІ ДО НЕГО ДІЛЯНКИ «ТОПТАЛИЩА»

Розкопками 2006-2008 рр. було досліджено ділянку культурного шару «топталища», що безпосередньо прилягає з півдня (Рис. 1; 7, 1) до ями № 7 першого житлового комплексу. У кв. 405/А декількома етапами розчистки «топталища», що мало звичайний вигляд (Рис. 7, 1), було виявлено значну кількість лусочок у східному куті квадрату, що межував із краєм ями № 7 (Рис. 7, 2) та фрагмент мікроліту із затупленим краєм, пошкодженим діагностичним макрозносом металнього характеру (Рис. 9, 3). Під час заглиблення на цій ділянці було розкрито більш потужну концентрацію продуктів розколювання у компактному скупченні. Під час дослідження останнього стало зрозуміло, що концентрація є залишками виробничої ділянки не тільки із первинної обробки крем'яної сировини, але й з виготовлення знарядь праці, оскільки вона містила два мікроліта із затупленим краєм (Рис. 9, 1, 4), різцеві сколи та кілька тронкованих платівок. Також на це вказує переважання сколів з однотипної сировини, значна

щільність культурних решток, присутність спрацьованого нуклеусу, що розташовувався на краю скупчення.

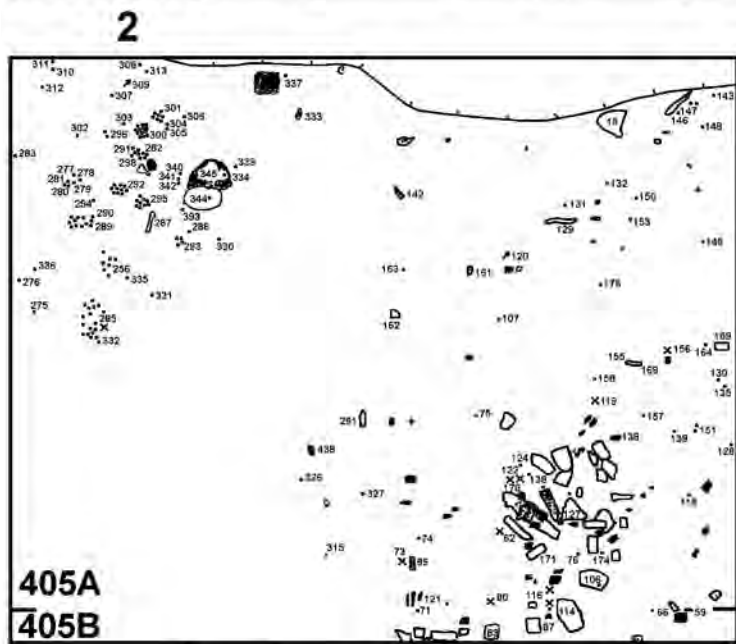
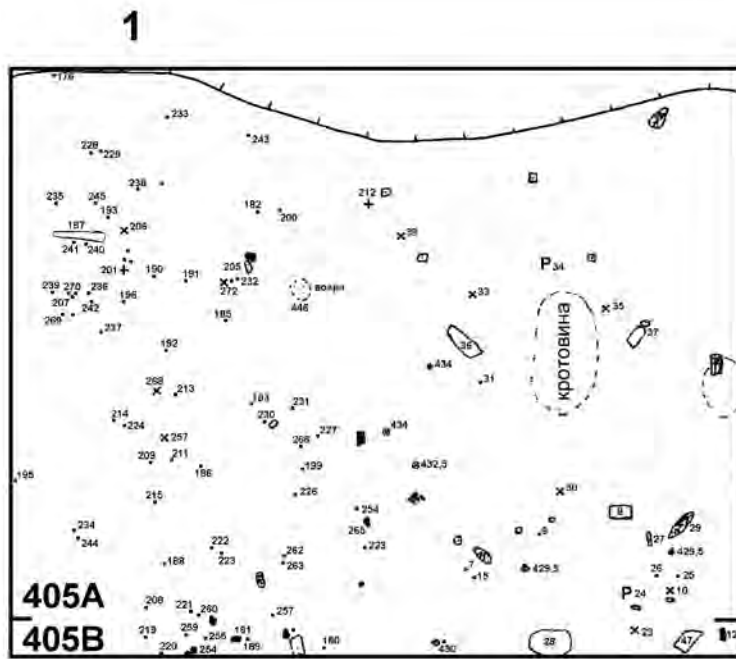
Це скупчення, розмірами 45 x 35 см розміщувалось безпосередньо на південному похилому краю ями № 7, і демонструє збільшення глибини залягання «топталища» в бік ями (Рис. 8). Концентрація чітко окреслена з усіх сторін з причини значної щільності залягання культурних решток, що досить яскраво вирізняє її з навколишнього культурного шару (Фото 3). Такі особливості розташування скупчення дають можливість виокремлення цього комплексу в окремий археологічний об'єкт під назвою «Точок».

Це вже другий об'єкт такого роду, пов'язаний з житловим комплексом №1 на стоянці. Перший було відкрито розкопками І. Г. Підоплічко у 1966 р. безпосередньо у заповненні житла №1, в кв. № 11, поблизу центрального вогнища. Значна частина матеріалу з цього квадрату була маркована «Точок» і скоріш за все походила з подібного скупчення продуктів розщеплення, але яке розміщувалось всередині житла (Наукові фонди ІА НАН України).

В обох випадках матеріалом для обробки слугував так званий «канівський» кремій місцевого походження, який є основною сировиною для виготовлення знарядь праці мешканцями стоянки. Єдиними геологічними виходами цієї сировини в Середньому Подніпров'ї є Канівські дислокації, складна тектонічна будова яких зумовлена підняттям давніх геологічних шарів на сучасну поверхню (Петрунь, 2004, с. 202-204).

З метою підтвердження висновків про місцеве походження первинних покладів крем'яної сировини в 2003 р. на території Канівських дислокацій, в урочищі Мар'їн Яр, що безпосередньо виходить у заплаву Дніпра, був зроблений геологічний розріз (територія Канівського природного заповідника Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка). Було виявлено гальковий шар потужністю 5-15 см, що складався з невеликих за розмірами конкрецій і гальок кременю та кварцу, які залягали у ортзандах жовтого і жовто-бурого кольору (Пічкур, Шидловський, 2003, с. 121-123). Стратиграфічно він залягає над темно-сірими келовейськими глинами юрської системи і підстеляє сеноманські пісковики. За свідченнями геологів, цей шар належить до так званого «шару Виржиківського», що відноситься до альбського ярусу нижнього відділу крейдової системи мезозойської групи (Палієнко, Мороз, Куделя, 1971, с. 6-7). Вперше цей геологічний горизонт було описано Р. Р. Виржиківським на початку ХХ століття (Виржиковский, 1916). Конкреції невеликих розмірів, чорного кольору всередині, з жовтуватим кольором ближче до кірки, яка має характер «митой» або «пористої», не вкрита вапняком. В різних гальках та конкреціях колір змінюється від повністю чорного до повністю жовтавого (Шидловський, 2005, с. 32-35).

Такі характеристики крем'яної сировини значно вирізняють його з-поміж інших видів, що дає можливість визначення цього типу кременю навіть візуально (Petrougne 1995, р. 191-192). Саме за цими візуально-морфологічними рисами знайдені конкреції є ідентичними до того типу кременю, що проходив обробку на Межирицькій стоянці. За



Умовні позначки

- мікроліт
- Р різець
- с скребачка
- відщеп
- × платівка
- + різцевий скол
- * платівка з ретушшю
- ⊖ тронкована платівка
- н нуклеус
- ◆ кісткове вугілля чи перепалена кістка
- ▢ кістка
- межа зруйнованих стінок розкопів

Рис. 7. План розміщення знахідок у верхній частині "Точка".

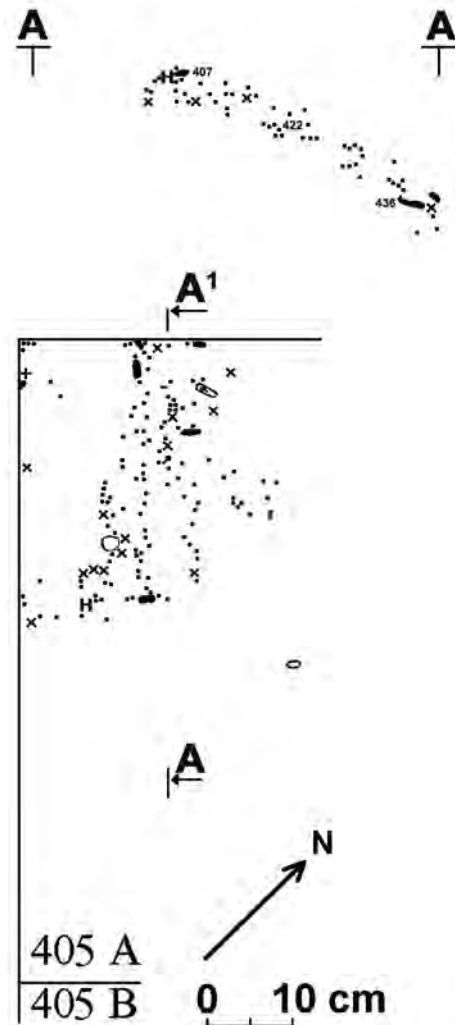


Рис. 8. План та профіль розміщення знахідок у нижній частині "Точка".

підрахунками В.Ю. Сунцова, відсоткове відношення виробів з цього типу кременю складає до 76 % серед інших, з різних ділянок стоянки (Корниєц, Сунцов, Соффер 1996, с. 23-24). «Значительная доля изделий с галечной коркой (27,7 %) и ее присутствие на нуклеусах указывают на первичное расщепление кремня непосредственно на стоянке. Необработанный кремь приносился на стоянку, где из него изготавливались нуклеусы для производства пластин» (Корниєц, 1997, с. 20). Домінуюча кількість знахідок з об'єкта «Точка» виготовлена з канівського кременю, за винятком деяких виробів, наприклад, одного мікроліта із затупленим краєм (рис. 9, 1)), що опинились тут пізніше депонування концентрації кременів і знаходились безпосередньо над основним матеріалом продуктів розколювання.

Загальна кількість крем'яних виробів, що походять з скупчення та оточуючих ділянок "топталіща" у межах квадрата 405/А нараховує 245 екз., за винятком самих дрібних лусочок, кількість яких не враховувалась з причини мінімальних

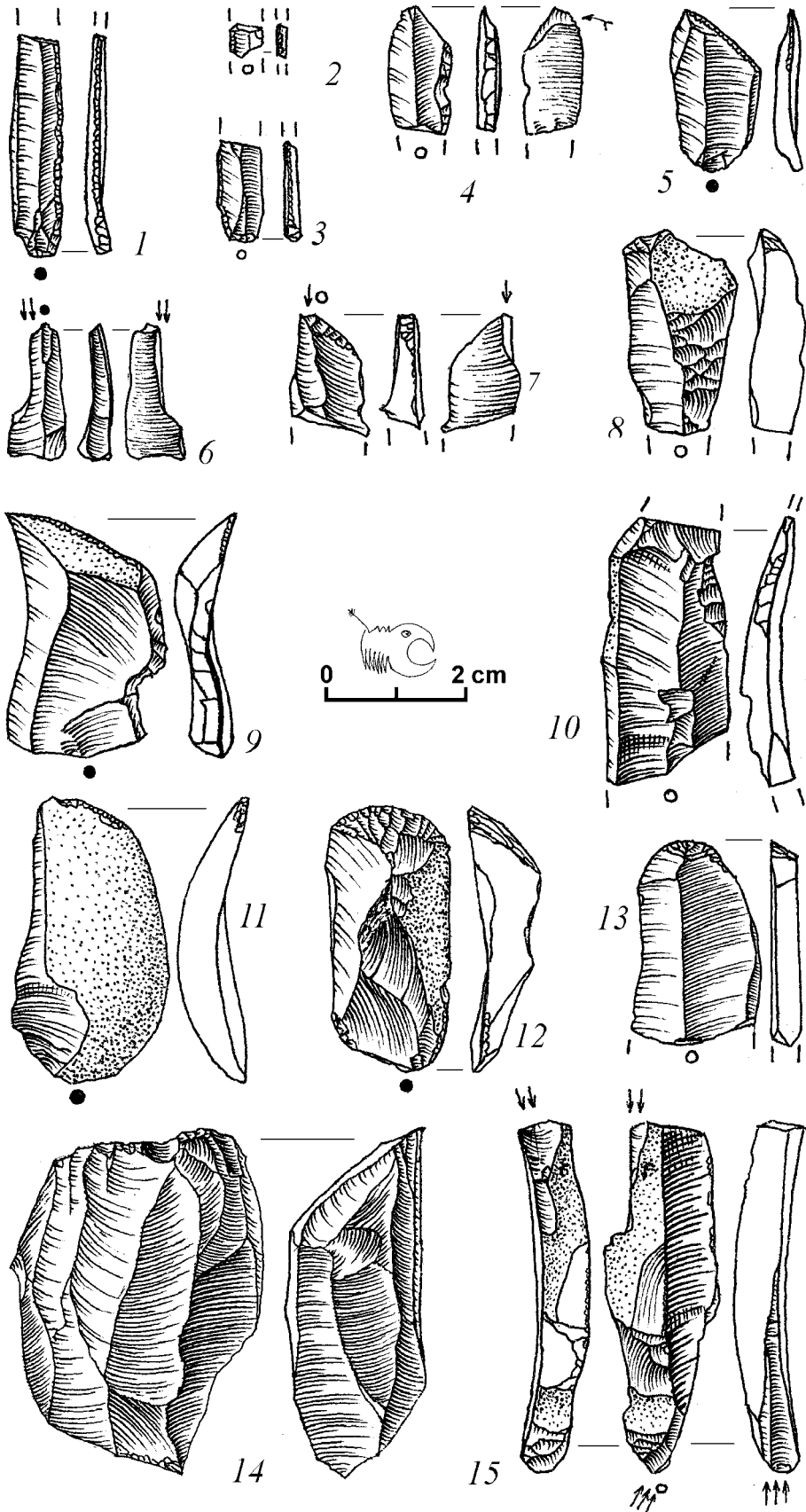


Рис. 9. Знаряддя та нуклеус з "Точка".

розмірів та значної щільності залягання у концентрації. Серед виробів представлені як відходи виробництва, так і знаряддя праці.

Відходи виробництва (231 екз. або 94,2 % комплексу) представлені відщепами, платівками, скалками, різцевими сколами та нуклеусом. Серед відщепів та лусочок (175 екз.) значну кількість складають сколи оформлення нуклеусів – первинні та реберчасті відщепи (26 екз., чверть від усіх відщепів). Пластинчасті заготовки (45 екз., 27 % від усіх відходів) представлені переважно платівками (21 екз.), також присутні дрібніші платівки та мікроплатівки (13 та 11 екз.). Разом із знаряддями виготовленими на платівках це становить 59 виробів (або 24,5 % комплексу). Необхідно відзначити наявність 9 різцевих сколів, що становлять 3,9 % відходів виробництва.

Серед матеріалів об'єкта наявний один нуклеус (0,4 % відходів виробництва). Нуклеус – двоплощадковий призматичний сплюснений (Рис. 9, 14). Одна відбивна площина виконувала головну роль, інша – допоміжну. Фасетування площадки відсутнє.

Вироби з вторинною обробкою (14 екз. або 5,7 % комплексу) представлені мікроплатівками із притупленим краєм та їхніми фрагментами, ретушованими і тронкованими платівками, скребачками та різцями. Всі вони виготовлені на мікроплатівках та платівках невеликих розмірів (Рис. 9, 1-13, 14).

Хоча кількість знарядь цього комплексу не перевершує 100 екз., що є необхідним для статистично достовірної вибірки, відповідні індекси наводяться нижче. Серед мікроінвентаря (4 екз.) наявні дві проксимальні частини платівок з притупленим краєм (одна з них з тронкованою основою) (Рис. 9, 1, 3) та дві медіальних частини мікролітів з притупленим краєм (один пошкоджений в результаті макрозносу) (Рис. 9, 2, 4). Мікроліти таким чином складають 28,6 % виробів із вторинною обробкою цього комплексу.

Інші знаряддя представлені двома скребачками кінцевого типу (14,2 % виробів із вторинною обробкою) на широких платівках, робочий край однієї з яких сформований віялоподібним досить похилим напівстрімким ретушуванням характерним для межиріцької індустрії (Рис. 9, 12-13) і трьома різцями (21,4 % знарядь). Серед останніх два є уламками робочих частин різців бокового та кутового типів (Рис. 9, 6, 7). Інший різець представлений кутовим комбінованим із боковим, який був виготовлений на реберчастій платівці (Рис. 9, 15). Є в колекції ще й три тронковані платівки (Рис. 9, 5, 9, 11), що становлять 21,4 % знарядь праці та дві платівки з нерегулярною ретушкою (Рис. 9, 8, 10). Статистичні дані цього комплексу представлені у таблиці 2.

Однотипність сировини, значна кількість сколів оформлення нуклеуса та спрацьований нуклеус свідчать про те, що відкритий об'єкт є місцем обробки, скоріш за все, одного жовна канівського кременю з метою отримання якісних призматичних напівфабрикатів. Техніка первинного розколювання характеризується використанням двоплощадкового нуклеусу, причому, одна з відбивних площин грала допоміжну роль. Наявність реберчастих сколів свідчить

Таблиця 2. Межиріч – 2006, житло 1, яма 7, «Точок» та прилеглі до нього ділянки “топталища” у межах квадрата 405/А. Колекція оброблених кременів.

Відходи, без дрібних лусочок з промивки	
Відщепи та лусочки	175
Реберчасті відщепи	1
Платівки середньоширокі	21
Платівки	13
Мікроплатівки	11
Всього платівок:	45
Різцеві сколи	9
Нуклеус	1
	ВСЬОГО ВІДХОДІВ: 231
Знаряддя	
Різці бокові	1
Різці кутові	1
Різці подвійні	1
Скребачки кінцеві	2
Платівки ретушовані	2
Мікроліти	4
Платівки тронковані	3
	ВСЬОГО ЗНАРЯДЬ: 14
	ВСЬОГО ОБРОБЛЕНИХ КРЕМЕНІВ: 245

про використання цього прийому для оформлення площини розколювання. Площадки не фасетувались, натомість, з метою отримання якісних призматичних сколів, застосовувався прийом перебирання карнизу та пришліфування відбивної площини. Звісно, найбільш якісні призматичні платівки були відібрані майстром в якості напівфабрикатів для подальшої обробки та безпосереднього використання у різальних знарядь праці. Про це свідчить досить незначна їхня частка (25 %), в порівнянні з усередненими даними по комплексу житла №1 (40-52 %) (Гладких, 2001, с. 20-21). Технологія первинної обробки та виготовлення знарядь праці є типовою для комплексу Межиріцької стоянки (Nuzhnyi, 2008, р. 104-105). На місці «точка» відбувалась також і вторинна обробка сировини. Про це свідчить наявність дев'яти різцевих сколів та ретушованих виробів, що представлені незначною кількістю.

Таким чином, об'єкт можливо інтерпретувати в якості місця з первинної обробки крем'яної сировини та виготовлення знарядь праці. Розколювання відбувалась безпосередньо на краю ями, що зумовило потрапляння частини виробів у заповнення ями № 7, серед матеріалів якої присутні первинні відщепи значних розмірів – результат попередньої обробки крем'яного жовна. Таке розташування скупчення проливає певне світло на особливості функціонування об'єкту “Яма № 7” в останній фазі її існування. На час утворення виробничої ділянки, вона вже відігравала функцію смітника, то й зрозуміло, чому тут проводились операції з первинної обробки кременю, які були б неможливі на краю сховища для збереження м'яса.

Дослідження наступних років в цьому напрямку, доведуть, що виробничу ділянку продовжується на південь від першого житлового комплексу. Так, на квадратах 405/В та U/20 також відмічались скупчення дебітажу та спрацьовані нуклеуси. Це підтверджує думку про те, що саме південна

від житла сторона була зоною активної господарської діяльності його мешканців. Подібна ситуація є загалом дуже типовою для Межиріцького поселення в цілому. Цей висновок відкриває певні перспективи для розуміння загальної структури останнього та розмежування різних господарсько-побутових комплексів між собою.

ВИСНОВКИ

Таким чином дослідження крем'яних колекцій трьох різних об'єктів господарсько-побутового комплексу № 1, а саме – власне житла з мамонтових кісток, ями № 7 розташованої південніше та розміщеного по сусідству виробничого центру із прилеглими ділянками “топгалища”, показало, що вони досить суттєво відрізняються за своїми типолого-статистичними і технологічними показниками. Зрозуміло що ці дані вимагають корекції пов'язаною із урахуванням різної методики розкопок житла № 1 у 1966 р. порівняно із оточуючими об'єктами дослідженими у 1995-2006 роках. Разом з цим розбіжності у певних статистичних індексах не можуть бути пояснені лише дією вищезгаданих факторів.

Так, винятково високий відсоток нуклеусів у житлі (1,4 %), уламків кременю придатних до розколювання, знарядь праці (11 %) та платівок із урахуванням виробів із вторинною обробкою зроблених з них (59,6 %) є досить показовими. Кількість платівок та зроблених із них знарядь становлять у ямі та “Точку” із прилеглими до нього ділянками культурного шару всього 28 % та 24,5 % відповідно. Це свідчить, що основні ресурси крем'яної сировини придатної для первинної обробки, знаряддя праці та отримані призматичні напівфабрикати зберігалися саме у житлі. Відсоток відходів виробництва (первинні продукти розколювання та оформлення знарядь також) є тут мінімальним (89,2 %) порівняно з аналогічними показниками із заповнення ями (97 %) і “Точка” із оточуючими його ділянками “топгалища” (94 %). Так само незвичайним є й відсоток сколів підживлення відбивних площин нуклеусів у ямі та житлі

(0,2 % та 0,09 % від загальної кількості відходів виробництва відповідно), яке свідчить про те, що первинне розколювання кременю здійснювалось переважно за межами останнього.

Стосовно виробництва знарядь праці, а саме різців, то найменша кількість різцевих сколів відносно інших відходів виробництва зафіксована саме у житлі (0,17 %), що незрівнянно менше від показників із заповнення ями (2,3 %) і “Точка” з прилеглими ділянками культурного шару (3,9 %).

З точки зору стилістики та характеру обробки знарядь праці всіх трьох об'єктів є абсолютно ідентичними. Але загальний відсоток знарядь праці у заповненні ями і “Точку” з прилеглими ділянками культурного шару (3,1 % та 5,7 % відповідно) значно відрізняється від аналогічного показника комплексу із заповнення житла (11 %). Це також свідчить, що останні використовувались і зберігались саме у житлі і можливо підтверджує використання останнього у холодну пору року. Також заслуговує на увагу значно вищий відсоток мікролітів серед знарядь праці в комплексах ями і “Точка” (23,2 % та 28,6 %) порівняно із їх кількістю у заповненні житла (13,6 %), але це можливо пов'язане із різною методикою розкопок цих об'єктів. Дуже подібний відсоток різців серед знарядь двох перших цих об'єктів – житло (40,6 %) та яма (39,5 %), але у “Точку” він значно менший (21,4 %). Аналогічна ситуація спостерігається і стосовно тронкованих платівок (7,8 % – житло, 6,9 % – яма), але їх 21,4 % у “Точку”. Незрівнянно вищим є відсоток скребачок у житлі (25,8 %), порівняно із їх кількістю у двох інших вищезгаданих об'єктах (6,9 % у ямі та 14,2 % у “Точку”). Це також можливо свідчить про зберігання подібних знарядь саме у житлі.

Загалом типолого-статистичні дані крем'яних комплексів трьох вищезгаданих об'єктів господарсько-побутового комплексу № 1 Межиріцького поселення свідчать про їх значну варіабельність. Це вказує на необхідність обережного ставлення до подібних підрахунків стосовно інших верхньопалеолітичних комплексів розкопаних частково. Функціонально різні частини поселень можуть досить суттєво відрізнятися між собою за цими показниками.

Abstract

D.YU. NUZHNYI, P.S. SHYDLOVSKYI

THE INDUSTRIAL VARIABILITY OF THE FIELD OBJECTS ASSOCIATED WITH THE FIRST DWELLING ASSEMBLAGE OF MEZHIRICH UPPER PALEOLITHIC SITE

The typological studies of lithic assemblages which are originated from three field objects are presented in this paper: dwelling N 1 made from mammoth bones; pit N 7; and, work-shop with a portion of cultural layer which is situated nearby. These assemblages demonstrate a pronounced diversity of main typological indexes. The cores and large pieces of flint, blades and some tools (end-scrapers) were kept

just in dwelling. At the same time, the remains of *debitage* and by-products of some tools modification (burin spalls) are more numerous in the pit and work-shop. Also, the pit and work-shop are characterized by the higher percentage of backed microliths, including the types with diagnostic projectile impact fracture as well as the burins with several working edges.